

СИНЕРГЕТИКА ЯК ПЕРСПЕКТИВНА МЕТОДОЛОГІЯ У ДОСЛІДЖЕННЯХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ НАУК

Початок третього тисячоліття характеризується новими тенденціями цивілізаційного розвитку. Однією з таких тенденцій є ріст наукового знання. Людство тисячоліттями створювало, організовувало і досліджувало світ, а зараз він постає як надскладна комунікативна система, що часто виходить з підпорядкування соціуму, нав'язує свої закони і методи аналізу. Сучасна наука також змінюється в бік суттєвого ускладнення. Вчені намагаються у науковому знанні відбити трансформації буття.

Однією з ключових проблем сучасної науки є проблема пошуку універсальної міждисциплінарної методології. Ця проблема висвітлюється у вітчизняній та російській літературі у працях В. Оноприєнка, Л. Дротянко, О. Князевої, С. Курдюмова, А. Назаретяна та інших. Потужний внесок у пошук нової методологічної парадигми зробили І. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Ніколіс, Г. Хакен.

Мета даної роботи полягає в спробі оцінки можливостей синергетики в якості міждисциплінарної методології. Зокрема, нас цікавить застосування синергетики як методологічного підходу в дослідженнях соціальних наук.

У загальнонауковому сенсі методологія реально функціонує в якості певної системи принципів та регуляторів соціальної дії. Звернімося до нової методологічної парадигми, яка зв'язана з наступом постнекласичної філософії науки і яка допомогла здійснити прогресивні інтелектуальні прориви як у філософії, так і в соціально-політичній та в гуманітарній наукових сферах. Отже, у статті робиться спроба проаналізувати маргінальність синергетики як однієї з провідних напрямків сучасної науки, як методології “постнекласичної” доби.

Пошук універсального методу в історії філософії починається зі спроби розуміння поняття всезагального. Про це ще в IV ст. до н.е. писав відомий філософ стародавньої Греції Анаксагор з Клазомен: “Ніяка річ не виникає і не знищується, але з'єднується з існуючих речей і розділяється”.

Відомо, що метод – це шлях дослідження або пізнання, вчення, що складається з сукупності прийомів і операцій практичного та теоретичного освоєння дійсності. Розвиток і диференціація методів мислення в ході розвитку пізнання призвели до виникнення вчення

про методи – методології.

Хоча проблема методу і методології виникли ще за античних часів і розглядалася: Сократом, Платоном, Аристотелем, систематичний розвиток методології починається лише в Новий час. До того часу ці проблеми не займали особливого місця в системі знання і визначалися в контексті натурфілософських і логічних теорій. Радикальна перебудова духовної культури в період ранньобуржуазних революцій XVI-XVII ст., яка супроводжувалася розвитком природознавства, вимагала докорінних змін у методології.

Цю потребу було реалізовано, по-перше, в працях Ф. Бекона, що проявилось в індуктивному емпіричному підході до пізнання фізичної реальності (явищ природи) і знайшло відображення в працях Г. Галілея та Р. Декарта. По-друге, методологія Нового часу була доповнена локківським емпіризмом, який досліджував у науці чуттєвий досвід. По-третє, представники німецької класичної філософії – Кант, Фіхте, Шеллінг і Гегель розробили теорію діалектичного методу.

Так, І. Кант критично проаналізував структуру і типи когнітивних здібностей людини, розмежував конституційні та регулятивні принципи пізнання, співвідношення між його формою й змістом. Основні елементи вчення І. Канта – дисципліна, канон, архитектоніка і історія чистого розуму.

Деякі елементи кантівської діалектики отримали розвиток у філософії Г. Гегеля. Його діалектика набула характеру всезагального методу пізнання й духовної діяльності. За допомогою діалектичного методу Г. Гегель зробив спробу розкрити протиріччя розвитку буття та мислення.

Принципи діалектики і досвід попередніх епох були освоєні та перероблені на матеріалістичній основі в працях К. Маркса, Ф. Енгельса та їх послідовників. Діалектичний метод Г. Гегеля отримав у марксизмі докорінних змін: з методу аналізу форм знання, ефективного методу дослідження об'єктивної реальності і закономірностей її розвитку, він став інструментом теоретичного осмислення матеріального світу, а також своєрідною зброєю практичної перебудови світу з класових позицій.

Марксизм – ленінізм – провідна псевдоідеологія робітничого класу в країнах тоталітарного соціалізму, що була заснована на конгломератах вчень Маркса – Енгельса – Леніна – Сталіна, претендував на роль провідної методології XX століття. Як визнається в наш час, матеріалістична діалектика як методологія була однобокою і не стала універсальною для всього комплексу природничих і соціально-політичних наук.

Не відкидаючи традиційної методологічної парадигми, згідно з

якою кожен процес мислення, а тим більше наукового, можливий за умов дотримання визначених жорстких вимог до міркування і вислову, у суспільствознавстві ХХ століття формування певного способу оформлення й репрезентації думки було спрямовано на пошук нового світобачення, нових методів аналізу соціальної дійсності і соціальної взаємодії.

В ХХ столітті відбувається зростання обсягу методологічних досліджень. Методологія перетворюється у спеціалізовану галузь знання. У зв'язку з діючими процесами диференціації й інтеграції наукових знань, докорінної перебудови класичних і виникненням багатьох нових дисциплін, перетворенням науки в могутню силу розвитку людства помітно змінилась самосвідомість багатьох наукових дисциплін. У добу НТР у виникненні наук вирішальну роль стала відігравати поява нових методів дослідження, коли науковий прогрес інформаційного суспільства породжує перебудову фундаментальних понять і принципів.

У подальшому тенденція інтеграції посилилась завдяки, по-перше, переплетенню методів одної науки з іншою. По-друге, переломом стало виникнення наук у результаті комплексного використання методів на межі наук. Міждисциплінарний ефект у цьому випадку досягається застосуванням методів різноманітних наук до об'єкта, який по-іншому не може бути досліджений.

У такий спосіб, науково-технічний прогрес демонструє нам сьогодні як мінімум дві яскраві тенденції. З одного боку, підвищується спеціалізація різних наукових дисциплін, знання стає все більш таємним, ізотеричним, вузьким, доступним лише спеціалістам-професіоналам. Воно стає якимось формалізованим, близьким до точних наук, передається символічною мовою, навіть у таких дійсно гуманітарних областях як психологія, економіка, політика. Знання стає анонімним, тому що зникають риси особистості вченого, який створює ту чи іншу теорію. З іншого боку, маємо таку тенденцію, що веде до інтеграції та цілісності. Виникають напрямки полідисциплінарних досліджень під час вивчення того чи іншого складного явища, відбувається процес міксування різних наукових дисциплін, їх взаємодія і взаємний вплив.

У контексті дослідження сучасної науки природно виникає інтерес до синергетики – міждисциплінарної концепції самоорганізації складних систем у процесі їх еволюції. Синергетична модель розвитку дозволяє по-новому подивитися на передісторію та зміст сучасної методологічної кризи, що являє собою характерне вираження закону техно-гуманітарного балансу розвитку науки. Вона доповнюється і певними законами (наприклад, законом ієрархічних

компенсацій) та поняттями (хаос, різоматність та ін.). Синергетика дає можливість усвідомити ту ціну, що платить людство за примноження різнобарвності культурного середовища: це і обмеження розмаїття живої природи, і гомогенізація традиційних змістовних шарів етнічних, релігійних та інших макрогрупових культур і навіть субкультур.

Нові наукові відкриття супроводжуються введенням нових наукових термінів, що репрезентують раніше невідомі властивості і якості певного фрагменту дійсності чи Всесвіту загалом. Закономірним є той факт, що нові наукові терміни проникають в інші соціальні практики, які послуговуються певними науковими теоріями.

Завдяки працям учених “Брюссельського клубу” у другій половині минулого сторіччя відбувалося поширення ідей та концепцій, зв’язаних із синергетикою, і саме вони дозволили по-новому розглянути питання сутності і тенденцій суспільно-історичних процесів, включно до створення, функціонування, взаємодії та розвитку соціальних спільнот і методу їх дослідження.

Один із засновників синергетики Г. Хакен говорив про те, що протягом тривалого часу в науці з’являється все більше і більше дисциплін, і що вони відчують потребу в об’єднуючому їх принципі. Світовий науковий бонд пропонує низку спроб, щоб знайти точки дотику між різними дисциплінами, і саме синергетика стає своєрідним мостом у цьому процесі. Він підкреслює: “Коли ми розглядаємо різні наукові дисципліни, то з’ясовуємо, що вони часто мають справу з такою проблемою: об’єкти, що досліджуються, складаються з окремих частин, які за допомогою їхньої кооперації можуть виробляти просторові хронологічні або функціональні структури” [1, с. 106]. Синергетичний підхід почав активно себе реалізовувати, перш за все, в різних точних і природничих науках: фізиці, математиці й космології, хімії й біології, а також у психології, урбаністиці, мовознавстві й економіці, соціології і навіть у політичних науках.

Таким чином, синергетика критично переглядає модель соціального прогресу і, перш за все, спрямована не на існуючі процеси, а на ті, що терміново виникають, наприклад, порядок – із хаосу, а хаос – з порядку. Це має велике значення для сучасного українського суспільства, яке розхитується безплідною динамікою різнокольорових “політичних гойдалок”. Все це породжує соціально-політичну маргіналізацію і нестабільність українського суспільства.

По-друге, синергетика – це погляд на світ або на будь-яку його складову з точки зору іншої системи відліку, оскільки їх вихідними

характеристиками тепер стають нестабільність, нерівноважність, нелінійність, відкритість. Соціальна самоорганізація виступає як чергування двох взаємовиключних процесів – ієрархізації та деієрархізації. Ієрархізація складається з послідовного об'єднання елементарних дисипативних структур у структури більш високого порядку, а деієрархізація – це послідовний розпад складних дисипативних структур на більш прості. Яскравим історичним прикладом цих процесів є виникнення великих імперій та їх поступовий катастрофічний розпад.

Якщо звернутися до історичного досвіду України і подивитися на це через призму синергетичної парадигми, то ми побачимо, що процес першої ієрархізації, який тривав десь два століття, відбувався за часів правління Володимира Великого – до розпаду Київської Русі. Прихід наступної ієрархізації затягнувся приблизно на сім з половиною століть – усі спроби отримати повну незалежність під проводом Богдана Хмельницького, і, майже через два століття по тому, лідерів УНР – були марними. Це був один з наймаргінальніших періодів історії України.

Третьою спробою став період розбудови української державності 1991-2005 рр. Саме хаотичність, нестабільність, зубожілість суспільства за часів президентства Л. Кравчука і Л. Кучми вплинула на маргіналізацію українського соціуму і сприяла формуванню умов для майбутніх кардинальних змін у політичному житті України. Процес упорядкування й ієрархізації продовжується і за часів президентства В. Ющенка.

Згідно із думкою Е. Тоффлера, синергетична парадигма особливо цікава тим, що вона акцентує увагу на аспектах реальності, найбільш характерних для сучасної стадії соціальних вимірів: різносистемної упорядкованості, нестійкості, різноманітності, нерівноваги, нелінійних співвідносин, в яких малий сигнал на вході не може викликати якомога сильний відгук на виході, і темпоральності – підвищеного відчуття часу [2].

Для підтвердження цієї точки зору вчені-синергологи посилаються на нові, і дійсно, в деякій мірі незвичні наукові напрямки в фізиці – теорію нелінійних динамік, у природознавстві – теорію “переважання нестійкостей”, у хімії – у “когерентній поведінці молекул”, у соціології – маргінальній поведінці окремих суб'єктів соціального середовища.

Якщо ж підсумувати всі особливості, які викладені в багаточисельній літературі, що стосується синергетичної методології, то можна сформулювати такі її риси:

- 1) знищення кордонів між суб'єктом та об'єктом, включення особистісного фактора в наукове пізнання;
- 2) відсутність загальнообов'язкових бездоганих критеріїв істинності наукових знань;
- 3) рівноцінність нормальних і аномальних дискурсів;
- 4) принципова неможливість повністю усунути вплив дослідника на предмет дослідження;
- 5) використання принципу антропності;
- 6) історизм, еволюціонізм, унікальність об'єктів дослідження;
- 7) включення аксіологічних факторів у склад науки, гуманізму;
- 8) міждисциплінарні дослідження.

Приклади для підтвердження даних властивостей неklasичної науки беруться, як правило, з квантової механіки і синергетики.

Феномени цілісного політичного, економічного, соціального, екологічного і культурного життя соціуму на фоні глобалізації планети та інших проблем людства вивчаються різними дисциплінами. Якщо ми хочемо дослідити і вивчити шляхи розвитку цього феномена в історії науки, то остання постає перед нами історією зближення наукових дисциплін і знищення кордонів між ними, трансдисциплінарним переносом понять, когнітивних схем, формування дисциплін – гібридів.

Таким чином, ми констатуємо, що в науці має місце лінійне і нелінійне мислення. Тобто сама сутність сучасних досліджень у галузі нелінійних динамік, складних систем, соціальної трансформації та інших зв'язана із здатністю переносити моделі складної поведінки із однієї дисциплінарної області в іншу.

Основне правило нелінійного синтезу частин у складне еволюційне ціле формулюється у такий спосіб: інтеграція відносно простих еволюціонуючих структур у більш складні відбувається завдяки встановленню загального темпу еволюції всіх її складових.

Вчені різних країн, які вивчали проблеми, феномени, загадки природничих, точних і гуманітарних наук довго намагалися винайти універсальну методику, яка б надавала можливість проводити межове, міждисциплінарне дослідження і вільно долати різні негаразди і незручності, що стосуються всіх наук.

Вільне пересування через межі дозволеного і навіть забороненого дає можливість здійснювати об'єднуюче зусилля для поєднання нетрадиційного, вірогідного, суперечливого і дійсно нового, що існує в природі речей в усіх формах буття. Тому спробу бути своєрідним мостом між природними і соціальними науками взяла на себе синергетика.

Сучасні методологи науки схильні розглядати її постнекласичний період переважно як одну зі сфер людської діяльності, “вміщуючи її в один простір з усіма іншими людськими діяльностями, які розгортаються в полі рішень, виключень, визнання відповідальності, боротьби, устремління до влади, переслідування своїх інтересів, ідеологій і драм етичного і політичного вибору” [3, с. 50]. Тобто постнекласична наука має нелінійний характер на відміну від класичної та некласичної науки, які радикально розмежовували у процесі пізнання розум і інтуїцію, раціональне і ірраціональне, теоретичне і емпіричне, наукове і повсякденне.

Отже, можемо констатувати, що сьогодні немає такої галузі науки, в якій би не застосовувалися вироблені синергетикою різні поняття “складність”, “нелінійність”, “точка біфуркації”, “флуктуації”, “дисипативні структури”, “когерентність”, “стохастичність”, “хаотичність” тощо.

Зрозуміло, що фундаментальні потенції синергетики, по-перше, відкрили нові можливості не лише в природничих, але й у гуманітарних та суспільствознавчих науках. Науковці заговорили про полісемантичність синергетики, про те, що людство знаходиться “на шляху до соціосинергетики або гомосинергетики”, яка б “могла підходити і знала, як підходити до людської культури, до розуміння феномена людини в усіх її багатомірних проявах, до розкриття таємниць людської художньої та наукової творчості, пізнання, здоров’я, освіти, комунікації, вбудовування людини в найближче і більш віддалене соціальне і культурне середовище” [4, с. 70]. Тобто йдеться про широке застосування фундаментальних синергетичних теорій до пізнання, прогнозування суспільних явищ, яке сприятиме